

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

1 (4) 2024

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 1(4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори. сиёсий фанлар номзоди. профессор.

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети Тарих факултети доценти

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳақимов Назар Ҳақимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гўлнора Абдукаҳхаровна –
т

Гурдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;
Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарқанд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодири Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Электрон журнал **1368-сонли гувоҳнома** билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEM S TEAM” масъулияти чекланган жамияти.

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

<i>Mustafoyev Abubakr Muhiddin o'g'li</i> XIII VA XIV-ASRDA YASHAB IJOD ETGAN BUXORO FAQIHLARI VA ULARNING ASARLARI TAVSIFI (1-qism).....	9-14
<i>Mirzayev Avazbek</i> ANDIJON TAJRIBA PAXTA DALASI TARIXINING ARXIV HUJJATLARIDA YORITILISHI	15-21
<i>Алиджанова Лазизахон Аббасовна</i> ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРДА ДИН ВА ТАБОБАТ МАСАЛАСИНИ ЎРГАНИШДАГИ ЁНДАШУВЛАР	22-28
<i>Sobirov Sardorbek Abdusattor o'g'li</i> XIX-ASRNING IKKINCHI YARMIDA SHARQIY TURKISTONDA ROSSIYA VA BRITANIYA IMPERIYALARI RAQOBATI	29-34
<i>Джалолов Бахром Джамолович</i> СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА “ПАХТАЯККАҲОКИМЛИГИ” СИЁСАТИ ВА БОЛАЛАРГА КЎРСАТГАН ТАЪСИРИ	35-39
<i>Махматкулова Нозикой Чориёевна</i> О'ЗБЕКИСТОНДА XX ASRNING IKKINCHI YARMIDA IRRIGATSIYA-MELIORATSIYA VA QISHLOQ XO'JALIGINI MEKANIZATSIYALASH SOHASIDA YURITILGAN KADRLAR SIYOSATI	40-45
<i>Ochilov Farhod</i> O'ZBEKISTONDA O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARINING AHOLINI IJTIMOIIY NIHOYA QILISHDAGI FAOLIYATI	46-52
<i>Ҳамроева Нодира Нормуродовна</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ЕР-СУВ ИСЛОҲОТИ ЖАРАЁНИДА ИЖТИМОИЙ МУОММОЛАР	53-58
<i>Мамажонов Алишер, Алишеров Абдувоҳид Алишерович</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ГИДРОЭЛЕКТР СТАНЦИЯЛАРНИНГ БАРПО ЭТИЛИШИ ТАРИХИ	59-65
<i>Tursunov Ravshan Normuratovich</i> XIX-ASRNING IKKINCHI YARMI – XX-ASR BOSHIDA TURKISTON O'LKASIDA SODIR BOLGAN ZILZILALAR TARIXIGA BIR NAZAR	66-71

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

<i>Умурзакова Мўътабархон Нодир қизи</i> СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ СОҲАСИНИ ТИББИЙ СУҒУРТА АСОСИДА МОЛИЯЛАШТИРИШ МОДЕЛИ	72-78
<i>Ro'zmetov Bahodir Shomurotovich</i> TURIZMDA XIZMATLAR MOHIYATI VA UNING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDAGI O'RNI	79-90
<i>Shanazarova Nilufar Baratovna</i> MILLIY IQTISODIYOTDA TRANSPORTNING AHAMIYATI	91-99
<i>Рахимов Ойбек Бахтиёрович</i> АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИНИ СУҒУРТА ҚИЛИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ МОХИЯТИ	100-109

<i>Болтаев Нурали Шираматович</i> АГРАР ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА КАДРЛАР САЛОҲИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ АСОСИДА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ	110-118
<i>Эрханов Муҳаммаджон Абсайитович</i> ДАВЛАТНИНГ ХАЛҚАРО РЕЙТИНГ ВА ИНДЕКСЛАРДАГИ ЎРНИНИ ЯХШИЛАШДА ИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИНГ ЎРНИ	119-124
<i>Жураева Гульзира</i> АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ И УСЛУГАХ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ	125-130
<i>Akbarov Husan O'zbekxonovich</i> BOG'DORCHILIKDA TEXNIK SAMARADORLIKNI TAHLIL ETISHNING PARAMETRIK VA NOPARAMETRIK USULLARI	131-136
<i>Yaqubova Yulduz Raimovna</i> KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING ISHLAB CHIQRISHINI SAMARALI AMALGA OSHIRISH KO'RSATKICHLARI	137-147
<i>Рахимбаев Акмал Азатбоевич</i> ЎЗБЕКИСТОН ҲУДУДЛАРИНИ САНОАТГА ИХТИСОСЛАШУВ ДАРАЖАСИНИ ТАРМОҚЛАР БЎЙИЧА АНИҚЛАШ	148-157
<i>Saidmurodov Feruz Sodiqjon o'g'li</i> SAMARALI SOLIQ SIYOSATI-INNOVATSION RIVOJLANISHGA O'TISHNING ASOSIY SHARTI	158-170
09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ	
<i>Наврўзова Гулчеҳра Нигматовна</i> БАҲОУДДИН НАҚШБАНД РУБОЙЛАРИНИ ШАРҲЛАГАН АЛЛОМА	171-175
<i>Шарифходжаева Наргиза Абдуманноновна</i> ФИЛОСОФИЯ СВОБОДЫ, РАВЕНСТВА И СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ МУХАММАДА АЛИ ДЖИННЫ	176-181
<i>Nasimov Azizbek Azimovich</i> АХВОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТ РИВОЖЛАНИШИДА АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ФАЛСАФИЙ МОНИЯТИ	182-186
<i>Norkulov Olim Nasimovich</i> GLOBALLASHUV JARAYONIDA MIGRATSIYANING AHOLI AXLOQIY QADRIYATLARIGA TA'SIRI	187-191
<i>Хасанов Бобуржон Хакимович</i> ОММАВИЙ НОРОЗИЛИКЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	192-197
<i>Quratboyev Alisher Maxsudovich</i> YANGI O'ZBEKISTON VA IJTIMOY DAVLATCHILIK	198-204
<i>Raxmonberdiyev Islombek Ilxom o'gli</i> SIVILIZATSIYALAR TARAQQIYOTIDA MADANIYATLAR TO'QNASHUVINING IJTIMOY- FALSAFIY AHAMIYATI (Samyuel F. Xantingtonning "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" asari asosida).....	205-214

<i>Shukurov Orif Jumaboyevich</i> JAMIYATDA YOSHLARNING IJTIMOYIY AKTIVLIGINI OSHIRISH XUSUSIYATLARI VA TAMOYILLARI	215-219
---	---------

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

<i>Akhmedov Oybek Saporbayevich</i> THEORETICAL OVERVIEW OF THE DEFINITION “TERM” AND “TERMINOLOGY” IN LINGUISTIC SURVEYS	220-227
<i>Равшанова Гулрухбегим Қахрамон қизи</i> ЯНГИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ҲАЖВНАВИСЛИК АНЪАНАСИ	228-232
<i>Ortiqova Mavluda Nurmahammadovna</i> AQOID ILMIDA KAROMAT TUSHUNCHASI VA BADIY ADABIYOTDAGI TALQINI	233-237
<i>Uliqova Mavludaxon</i> “QON-QARINDOSH” KONSEPTINI FONETIK-FONOLOGIK SATHDA NAMOYON BO’LISHI	238-243
<i>Rahmonov Asror ibni Nusrat</i> HERMANN HESSE HAYOTI, IJODI VA ADABIYOTDAGI O’RNI	244-252
<i>Raxmatova Dilafruz Nusratilloevna</i> SAMARQAND JADIDCHILIK MAKTABI VAKILLARI ASARLARINING TIL XUSUSIYATI	253-258
<i>Djuraeva Muxlisa Shadiyarovna</i> INGLIZ VA O’ZBEK TILLARIDA OILAVIY NUTQDAGI IJTIMOYIY-MADANIY FARQLAR	259-265
<i>Vokhidova Tamanno Saidjonovna</i> MEDIALINGUISTICS AS A MODERN SCIENTIFIC DIRECTION	266-271
<i>Djurayeva Shahlo G’ulom qizi, Sattarova Ismigul Baxtiyorovna</i> INGLIZ ADABIYOTLARIDA KIRITMA BIRLIKLARINING BADIY SEMANTIKASI	272-277

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

<i>Uzakova Go’zal Sharipovna</i> O’ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA “YASHIL QURILISH”NI AMALGA OSHIRISHNING HUQUQIY MASALALARI	278-286
<i>Мурзаев Шухрат Шавкатович</i> СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ КАТЕГОРИИ ПРАВОПОНИМАНИЯ	287-293
<i>Qosimov Botirjon Ma’rufjon o’g’li</i> SUD HOKIMIYATINING MOLIYAVIY MUSTAQILLIGI: KONSTITUTSIYAVIY TAHLIL	294-301
<i>Islombek Abdikhakimov</i> QUANTUM COMPUTING AND LEGAL READINESS FOR E-GOVERNMENT SERVICES	302-309
<i>Ходжаева Ширинхон Олимхон кизи</i> ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ	310-315
<i>Jiyenbayev Bahadir Ospanovich</i> EKOLOGIK AUDITNI HUQUQIY TA’MINLASHNING AYRIM XUSUSIYATLARI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA	316-322
<i>Алишаев Собир Турсунбоевич</i> СУД ҲУКМИНИ ЧИҚАРИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА РАҚАМЛАШТИРИШ ИМКОНИАТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	323-329

Адембаев Аралбай Куралбаевич

АЙРИМ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ЖИНОЯТ ҚОНУНЛАРИДА ТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ
ҲАРАКАТИ ЁКИ УЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ ХАВФСИЗЛИГИ ҚОЙДАЛАРИНИ БУЗИШ УЧУН
ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ 330-339

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Матенов Рашид Бекимбетович, Анатолий Викторович Тряпельников

ЮРИДИЧЕСКИЙ ТЕКСТ КАК ОБЪЕКТ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-
ЮРИСТОВ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ И МЕЖОТРАСЛЕВЫЕ
ПЕРСПЕКТИВЫ 340-346

Хаййева Ирода Адамбаевна

TALABALARGA ZAMONAVIY O'ZBEK SHE'RIYATI VA FOLKLOR MUNOSABATINI
TUSHUNTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI 347-351

Ayatov Raximberdi Ibragimovich

XORIJIIY TILDA TURIZM VA MEHMONXONA BIZNESI SOHASIGA OID SO'Z VA IBORALARNI
O'QITISHDA TIL KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH 352-357

Saidova Dilobar Ikrambayevna

MEHRIBONLIK UYLARI TARBIYALANUVCHILARIDA IJTIMOIIY XULQ-ATVORNI
RIVOJLANTIRISH ZARURATI 358-361

Eshqobilov Elmurod Menglimurod o'g'li

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHISINING
KASBIY-PEDAGOGIK IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI 362-367

Ҳамдамова Шахноза Юсупалиевна

ТИББИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИОН ЁНДАДАШУВ АСОСИДА
ТАЛАБАЛАРНИ КАСБИЙ ЛАЁҚАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ 368-375

Janonova Sitora Berdinazarovna

ТА'ЛИМ ВА ТАРБИYA ТАРАҚҚИYOTИДА КОММУНИКАТИV КОМПЕТЕНСИYA
TUSHUNCHASINING O'RNI 376-381

Турсунбоева Мухлиса Анвар қизи

ТАБИИЙ ФАНЛАР ФАКУЛЬТЕТЛАРИДА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КАСБГА
ЙЎНАЛТИРИЛГАНЛИК АСОСИДА ЎҚИТИШ ПЕДАГОГИК МУАММО
СИФАТИДА 382-387

Bakhadirova Shoxina Nadir kizi

INGLIZ TILIDA GAPIRISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHGA YO'NALTIRILGAN MASHQ VA
TOPSHIRIQLARNI ONLINE KO'RINISHDA O'QITISH 388-392

Qurbonova O'lmasoy Usmonovna, Niyozova Shohista Nusratilloevna

OILA BARQARORLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI 393-397

Xudayberdiyeva Mahliyo Zayniddin qizi

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KOMMUNIKATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY SIFATLARINI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA INNOVATSION
METODLARI 398-403

Raxmonberdiyev Islombek Ilxom o'gli
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Ijtimoiy-gumanitar
fanlar kafedrasida tayanch doktoranti (PhD) va o'qituvchisi
islombekrakhmonberdiyev@gmail.com

SIVILIZATSIYALAR TARAQQIYOTIDA MADANIYATLAR TO'QNASHUVINING IJTIMOIIY-FALSAFIY AHAMIYATI (Samyuel F. Xantingtonning "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" asari asosida)

Annotatsiya. "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" paradigmasi Samyuel F. Xantington tomonidan ilgari surilmasidan avval bir qancha siyosatshunos faylasuflar, jamiyatshunoslar tomonidan shunga o'xshash qarashlar, gipotezalar ilgari surilgan. Shunday olimlar qatoriga britaniyalik jamiyatshunos faylashuf, tarixchi Arnold J. Toynbini misol tariqasida keltirishimiz mumkin. 1993-yilda S. Xantington tomonidan "Foreign Affairs" jurnalida "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" nomli baxsli maqola chop etilishidan qariyb 40 yil avval A.Toynbi o'zining 1953-yilda chop etilgan "Dunyo va G'arb" nomli asarida sivilizatsiyalar tarixi va turli geosiyosiy farazlar atrofida ro'y bergan ilmiy baxslar qurshovida edi. Ushbu asar o'z zamonasida S. Xantingtonning "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" nomli asaridan kam bo'lmagan baxslarga sabab bo'lib, o'z davri uchun tamomila yangi bo'lgan qarashlar va ilmiy dalillar keltirganligi bilan chin ma'noda shov-shuvlarga sabab bo'lgan edi. Xantington 1990-yillarda o'z faoliyatining eng yuqori cho'qqisiga chiqqanidek, Toynbi ham ushbu asari chop etilganida nafaqaga chiqishiga to'rt yil qolgan edi. Oltmish to'rt yoshli Toynbi o'sha davrda Qirollik Xalqaro aloqalar institutida o'z ilmiy faoliyatini olib borayotgandi. U o'zining keng qamrovli tarixiy tadqiqotlari va xalqaro munosabatlarga oid siyosiy taxlillari tufayli zamonasining donishmandi sifatida tan olingan edi. [1.26]

Kalit so'zlar: Sivilizatsiya, sivilizatsiyaviy ong, ijtimoiy ong, madaniyat, din, lingua franca, paradigm.

Rakhmonberdiyev Islombek
Tashkent State University of Economics, Department of Social
and Humanities, doctoral student (PhD) and teacher

THE SOCIO-PHILOSOPHICAL SIGNIFICANCE OF THE CLASH OF CULTURES IN THE DEVELOPMENT OF CIVILIZATIONS (Based on The Clash of Civilizations by Samuel F. Huntington)

Abstract. Before the "Clash of Civilizations" paradigm was put forward by Samuel F. Huntington, similar views and hypotheses were put forward by a number of political philosophers and sociologists. Among such scientists, we can cite as an example the British social scientist philosopher, historian Arnold J. Toynbee. Almost 40 years before S. Huntington's controversial article "Clash of Civilizations" was published in "Foreign Affairs" magazine in 1993, A. Toynbee in his work "The World and the West" published in 1953 described the history of civilizations and was surrounded by scientific debates around various geopolitical hypotheses. In its time, this work caused no less controversy than S. Huntington's "The Clash of Civilizations" and caused a stir in the true sense of the fact that it presented views and scientific evidence that were completely new for its time. was the cause. Just as Huntington reached the peak of his career in the 1990s, Toynbee was four years away from retirement when this work was published. Sixty-four-year-old Toynbee was conducting his research at the Royal Institute of International Relations at that time. He was recognized as a scholar of his time due to his extensive historical research and political analysis of international relations.

Key words: Civilization, civilization consciousness, social consciousness, culture, religion, lingua franca, paradigm

Рахмонбердиев Исломбек

Ташкентский государственный экономический университет,
социально-гуманитарный факультет, докторант (PhD) и преподаватель

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СТОЛКНОВЕНИЯ КУЛЬТУР В РАЗВИТИИ ЦИВИЛИЗАЦИЙ. (По мотивам книги Сэмюэля Ф. Хантингтона «Столкновение цивилизаций»)

Аннотация. До того, как Сэмюэл Ф. Хантингтон выдвинул парадигму «столкновения цивилизаций», аналогичные взгляды и гипотезы выдвигались рядом политических философов и социологов. Среди таких ученых можно привести в пример британского философа-социолога, историка Арнольда Дж. Тойнби. Почти за 40 лет до публикации скандальной статьи С. Хантингтона «Столкновение цивилизаций» в журнале «Foreignaffairs» в 1993 г., А. Тойнби в вышедшей в 1953 г. работе «Мир и Запад» описал историю цивилизаций и был окружен научные дебаты вокруг различных геополитических гипотез. В свое время эта работа вызвала не меньшую полемику, чем «Столкновение цивилизаций» С. Хантингтона, и произвела фурор в прямом смысле того, что в ней были представлены совершенно новые для своего времени взгляды и научные доказательства. была причина. Когда Хантингтон достиг пика своей карьеры в 1990-х годах, Тойнби оставалось четыре года до выхода на пенсию, когда эта работа была опубликована. Шестидесятичетырехлетний Тойнби в то время проводил свои исследования в Королевском институте международных отношений. Он был признан учёным своего времени благодаря своим обширным историческим исследованиям и политическому анализу международных отношений.

Ключевые слова: Цивилизация, цивилизационное сознание, общественное сознание, культура, религия, лингва франка, парадигма.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I1Y2024N28>

Kirish. A. Toynbi va S. Xantington o'z davri uchun kerakli bo'lgan ilmiy yangiliklarni bera olganligi bilan xarakterlanadi va ushbu jihatdan ahamiyatlidir. Ular bevosita sivilizatsiyalarning tarixiylik jihatiga murojaat qilgan kam sonli olimlar sirasiga kiradilar. Shuningdek, Ularning sivilizatsiyalar haqida qarashlarida bir qancha farqli va o'xshash jihatlar mavjud. Xususan, Toynbi "Sovuq urush" davrida ijod qilgan va uning siyosiy qarashlari o'sha davr nuqtai nazaridan zaruriylik ahamiyat kasb etgan. S. Xantington esa, "Sovuq urush" dan keyingi dunyo haqida turli ssenariylarni sivilizatsiyalar kesimida taqdim qilgan. Sivilizatsiyalarning tarixiylik jihatiga ko'ra, Toynbisiz tahlilni tasavvur qilish qiyin bo'lganidek, Xantingtonning "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" g'oyasini ham Toynbining ba'zi tarixiy-falsafiy qarashlarisiz tasavvur qilish qiyin. Bunga misol tariqasida, Xantingtonning sivilizatsiyalar soni va ularning hususiyatlari haqida primitiv bo'lgan A.Toynbining qarashlarini ma'qullagani va o'z 1996-yilda chop etilgan "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" asarida ta'kidlaganligi bilan izohlash mumkin.

Asosiy qism. A. Toynbining "Dunyo va G'arb" asarida ilgari surilgan so'l-liberal, internatsionalistik, mustamlakachilikka qarshi hamda sovet tuzumiga empatik munosabatni ifodasi tufayli o'z shuhratiga soya sola boshladi. Shuningdek, Toynbining ushbu asari va boshqa ishlarida ilgari surilgan G'arb "zamonaviy davrning agressori" [2.58] ekanligi haqidagi argumenti ham o'z davri uchun inqilobiy qarash bo'lib, ushbu qarash ham tamomila rad etildi. Ajablanarlisi shundaki, "G'arb g'oyasi" Amerika va G'arbiy Yevropa siyosiy muhitida dolzarblik ahamiyat kasb etgan bir vaqtda sivilizatsiya tushunchasi akademik tarixchilar tomonidan tushunarsiz va mavhum deya chetga surilib qo'yilgan edi. 1993-yilda S. Xantington "sivilizatsiya" tushunchasini tarixiy va geo-siyosiy tahlil birligi sifatida qayta tiklagandan oldin

A. Toynbi davrida “sivilizatsiya” tushunchasiga shunchaki qiziqish doirasida qaralar edi. Shuning uchun uning g’oyalari Xantingtonning “Tashqi ishlar bo’yicha” asl maqolasida o’z aksini topmagani va “Sivilizatsiyalar to’qnashuvi” ning kitobgacha bo’lgan versiyasida nisbatan qisqacha o’zgarishlarga uchraganligi ajablanarli emas. Xantingtonning xizmati ham “sivilizatsiya” atamasiga o’z davrining zaruriy siyosiy ehtiyojidan kelib chiqib aniq ta’rif bera olganligidadir. Avstraliyalik olim “Tanazzul dilemmasi; Britaniyalik olimlar va Dunyo siyosati” asari muallifi Yan Xolning ta’kidlashicha, [3.17] Xantingtonning argumentlarini o’rganayotganda Toynbini qayta ko’rib chiqishni yaxshi sabablari bor. Toynbining 1934-1961-yillar oraliqida yozib tugatilgan 12 jildli “Tarixni o’rganish” asarida ishlab chiqilgan sivilizatsiya kontseptsiyasi va ayniqsa, sivilizatsiyalar o’rtasidagi “uchrashuvlar” va u o’ylagan ta’sirlarni o’rganishi Xantingtonning ba’zi asosiy da’volarini beqarorlashtirish uchun foydali vositadir.

Xantington va Toynbining qarashlari o’rtasida, ayniqsa, ularning xulosalari va siyosiy ko’rsatmalarida juda ko’p farqlar mavjud. Ammo ularning maqsadi va taxminlari o’xshash edi. Ikkalasi ham zamonaviy hodisalarni tushuntirish uchun sivilizatsiya tarixidan foydalanishga intildi. Xantingtonning maqsadi davlatlar tomonidan yangi xulq-atvor namunalari sifatida qabul qilingan narsalarni oqilona tushuntirishga harakat qilish edi. [4.39] Uning fikricha, ushbu hodisani ma’lum bir davlatga og’ishgan nazariyalar bilan yoritib bo’lmaydi. Xususan, u 1980-yillar oxirida musulmon dunyosida, parchalanish yoqasida turgan SSSR va Yugoslaviya, Hindistondagi hind millatchilari va musulmonlar o’rtasida, shuningdek, Xitoydagi tibetliklar va asl xitoyliklar o’rtasida paydo bo’lgan qo’zg’alish va fuqarolar urushi bilan qiziqdi. [5.8] Toynbi ham mojaro sabablarini tushuntirishdan manfaatdor edi, ammo uning maqsadi G’arb nima uchun 1914-yilda halokatli urushga tushib qolganini va 1919-yildan keyin nima uchun xalqaro tartibsizlik davom etganini tushuntirish edi.

Xantington Toynbi singari zamonaviy mojarolar sabablarini tushuntirishning eng yaxshi usuli sifatida ma’lum bir davlatlar yoki siyosiy-ijtimoiy guruhlariga emas balki “sivilizatsiya” larga qarash kerak deya ta’kidlagan. Toynbi bu imkoniyatni birinchi bo’lib “Gretsiya va Turkiyadagi g’arbiy savol” (1922) asarida o’rgana boshladi, u 1919-22 yillardagi Gretsiya-Turkiya urushining shafqatsizligini, keyinchalik etnik tozalash deb nom olgan dahshatli epizodlari bilan tushuntirishga harakat qildi. Lekin buni faqat o’zining “Tarixni o’rganish” kitobining birinchi jildida to’liq bayon qilgan. Uning argumenti tarixchilar o’tmishga sivilizatsiya nuqtai nazarini qabul qilishlari kerak edi, chunki kamroq ijtimoiy organlarning tarixlari izolyatsiyada juda kam ma’noga ega edi. Sivilizatsiyalar, bu nuqtai nazardan, zamonaviy ixtirolar bo’lgan milliy davlatlar kabi narsalarni emas, balki tarixiy voqealarni talqin qilish kerak bo’lgan zarur kontekst edi. [6.53] Xantingtonning sivilizatsiya haqidagi qarashlariga o’xshash edi. “Sivilizatsiyalar to’qnashuvi” asarida u sivilizatsiyani “eng katta madaniy mavjudot” deb ta’riflagan va “ularning hech bir tarkibiy birliklarini qamrab oluvchi sivilizatsiyaga murojaat qilmasdan to’liq tushunib bo’lmaydi” deya ta’kidlagan. Ikkalasi uchun ham ular tahlil qilmoqchi bo’lgan hodisalarni tushuntirish uchun faqat sivilizatsiya nuqtai nazari yetarli edi.

Xantington ham Toynbi singari sivilizatsiyalarni tushuntirish ular aytmoqchi bo’lgan hikoyalar uchun muammolarni keltirib chiqarganini tan oldilar. Toynbi boshidanoq ba’zi tarixiy epizodlarni talqin qilish uchun sivilizatsiyadan foydalanish yetarli bo’lmasligi mumkinligini bilar edi. Negaki, Sivilizatsiya chegaralari (biz ularni aniqlay oladigan darajada) g’ovakdir; sivilizatsiyalar boshqalar bilan o’zaro munosabatda bo’lgan va shuning uchun tarixchilar ularni

to'g'ri tushuntirishlari uchun narsalarni yanada kengroq kontekstda joylashtirishlari kerak bo'lishi mumkin. Klassikist sifatida Toynbi o'zi "o'lik" deb hisoblagan qadimgi yunon yoki "ellin" sivilizatsiyasi bilan keyingi sivilizatsiyalar o'rtasidagi aloqalarga, xususan, o'rta asrlardagi Vizantiya imperiyasining g'oyalar va amaliyotlarning Garbga yetkazilishi va vositachiligiga qiziqqan. Shuningdek, ellin g'oyalarining ham musulmon, ham hind dunyosiga ta'siriga qiziqqan. [1.25] U o'zining "Tarixni o'rganish" asarida aniqlagan narsa shundaki, sivilizatsiyalar kamdan-kam hollarda tashqi ta'sirlardan, o'tmishdagi yoki hozirgi sivilizatsiyalardan immunitetga ega emas. Faqatgina bir necha misollar bundan mustasno. Ularning aksariyati yoki ilgari mavjud bo'lgan sivilizatsiyadan kelib chiqqan holda, uning g'oyalari va e'tiqodlari merosiga tayangan holda, Toynbi o'zining o'ziga xos iborasida "Tushunish va bog'liqlik" deb atagan jarayonda paydo bo'lgan. Shunday qilib, G'arb va pravoslav dunyosi Ellin sivilizatsiyasiga asoslandi; u Bobil va Xet sivilizatsiyalari Shumerga bog'landi; zamonaviy Islom dunyosining ikki tarmog'i, Arab (sunniiy) va Eroniy (Shia), islomgacha bo'lgan "Suriya" sivilizatsiyasiga asoslandi; Xitoy, Koreya va Yaponiyada zamonaviy "Uzoq Sharq" sivilizatsiyasi bo'lib, ilgari mavjud bo'lgan, ammo aniq "Sin" (Xitoy) sivilizatsiyasiga asoslandi va hokazo. Keyin ishtirokchilarni shakllantirgan "tirik" sivilizatsiyalar o'rtasida to'qnashuvlar bo'ldi. Ba'zilar "samarali" almashinuvlarga olib keldi; misol tariqasida, Toynbi ellin tafakkuri va san'atining qadimgi Hindistonga, so'ngra o'rta asrlardagi nasroniylilik va islomga, shuningdek Uyg'onish davriga ta'siriga misollar keltirdi; ba'zilar sivilizatsiyalarning butunlay qulashigacha (Amerikadagi sivilizatsiyalar misolida) va ba'zilar qisqartirish va qarshilikka; "Uzoq Sharq" va musulmon dunyosi qismlarida zamonaviy Garbga duch kelganlarida sodir bo'lganidek misol tariqasida keltirilgan. Sivilizatsiyalarning ushbu kelib chiqish zanjirini Xantingtonning "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" asarida ham ko'rishimiz mumkin. Sivilizatsiyalarning aniq chegaralari va aniq boshlanishi va oxiri yoq. Odamlar o'zlarining shaxsiyatlarini qayta belgilashlari mumkin va buning natijasida sivilizatsiyalarning tarkibi va shakllari vaqt o'tishi bilan o'zgaradi. Xalqlarning madaniyati o'zaro ta'sir qiladi va bir-biri quvib o'tadi. [4.38] U sivilizatsiyalar haqida ularning dinamik ekanligini hamda ular ko'tarilishi va tushishi, birlashishi va bo'linishi uning ajralmas xususiyati sifatida keltirgan. Sivilizatsiyalar evolyutsiyaga uchraydi deya, qushimcha qiladi Xantington. Shuningdek, Xantington sivilizatsiyalarni yaxlit birlik ekanligini, sivilizatsiyalararo chegaralar unchalik ham o'tkir bo'lmasada, ular haqqoniy ekanligini o'z asarida ta'kidlagan. U qo'shimcha qilib sivilizatsiyalar tarixan bir-biri bilan kamdan-kam munosabatga kirishganligini va bunday turgunlik davri zamonaviy davrgacha kuzatilganligini ham qushimcha qiladi. Xantington qarashlariga ko'ra, sivilizatsiyalararo munosabatlar ilm-fan va texnologiyalar rivoji natijasida jadallashgan. Sivilizatsiyalararo munosabatlarning sokin va jadallik davrini XVI asrgacha sokin hamda XVI asrdan keyin jadal davri degan qarashni ilgari surgan. Xantington bunga yangi texnologiyalarning uzoqni yaqin qilish hususiyatlari sivilizatsiyalararo har qanday munosabatlarni tezlashtirganligini va bunday holat sivilizatsiyalar o'zaro munosabatga kirishishi, ularning shakllanishi, kuchayishi, kuchsizlanishi, yangi madaniy xususiyatlarni qabul qilishi yoki tamomila yoq bo'lib ketishida asosiy omil ekanligini ta'kidlaydi. Bunday o'zgarishlar barcha sivilizatsiyalarda bir xil yosinda kechmasligi va bu jarayon uziga xos individual xarakterga ega ekanligini ta'kidlagan. Bunday uzgarishlar haqida gap ketganda sivilizatsiyalarning dini va madaniyati bundan mustasno bulib, negaki ushbu xususiyatlar sivilizatsiyalarning o'ziga xos ajrashmas hususiyati hisoblanadi. Ular o'zgarishga uchramaydi.

Yoqsa, tamomila vayron bo'lishi mumkinligini Xantington uz asarida ta'kidlagan. Buning o'rniga, zamonaviy davrda u "sivilizatsiyalar o'rtasidagi vaqti-vaqti bilan yoki cheklangan ko'p yonalishli to'qnashuvlar G'arbning boshqa barcha sivilizatsiyalarga barqaror, kuchli, bir yonalishli ta'siriga yol ochdi" [4.50] deb ta'kidladi. Natijada "boshqa jamiyatlarning Garb sivilizatsiyasiga bo'ysunishi" sodir bo'ldi. Bu Garb goyalari ustunligi tufayli emas, deb ta'kidladi Xantington, balki Garb texnologiyasining, ayniqsa, uning harbiy texnologiyasining ustunligi tufayli sodir bo'ldi. Sivilizatsiyalar Garb qudratiga bo'ysunishlariga qaramay, g'arbiy bo'lmagan jamiyatlar madaniy jihatdan ajralib turdi va Garb madaniy ta'siriga chidamli bo'lib qoldi. Bunday holatni dastlab taraqqiyotning "g'arblashtirish" modelini avvalboshdan joriy qilgan va so'ngra o'zining madaniy birligiga urg'u bergan holda "zamonaviylashtirish" modeliga o'tgan Yaponiya misolida ko'rishimiz mumkin.

Shunday qilib, Garb tomonidan dunyoning texnologik birlashuvi Xantington uchun "barcha sivilizatsiyalar o'rtasidagi shiddatli, barqaror va ko'p yonalishli uzaro ta'sirlar" bilan tavsiflangan "ko'p sivilizatsiya tizimi" ni keltirib chiqardi.[3.19] Xantington izoh tariqasida: "hech bir umumbashariy til shakllanish jarayonida emas, deb ta'kidladi u; balki bir paytlar imperator kuchlari tomonidan chetga surilgan tillar qayta tiklanmoqda. Umumjahon din paydo bo'lganini ham ko'rmayapmiz; Buning o'rniga, asosiy dinlarning tarafdorlari o'z e'tiqodlarida mustahkamlanib bormoqda, ba'zilar esa yanada fundamentalist bo'lib bormoqda" degan qarashlarni ilgari surgan. Umumlashtirib aytganda, modernizatsiya G'arblashuvsiz, G'arbg'a oid bo'lmagan madaniyatlar yangi texnologiyalarga, jumladan, yangi qurollarga ega bo'lgan darajada mustahkamlanib, "G'arbning nisbiy qudratini" pasaytirishga erishdi.

Britaniyalik tarixchi olim A. Toynbi o'zining "Tarixni o'rganish" asarida sivilizatsiyalararo munosabatlar haqida qarashlarini bayon qilar ekan, uning qarashlari Xantington ilgari surgan g'oyalardan ham dramatik ko'rinishga ega bo'lgan. Yana bir ingliz tarixchisi Edvard Gibbon ta'kidlashicha, "asosiy dinlar sivilizatsiyaga "yot" g'oyalarning kirib kelishi mahsulidir, chunki nasroniylik yahudiy millenarizmi sifatida paydo bo'lgan, yunon-rum dunyosining chekkalarida paydo bo'lgan, asta-sekin uning ongiga singib ketgan va klassik dunyoni yo'q qilgan." Ushbu qarashga Toynbi ham hamfikir bo'lgan. Keyinchalik, Toynbi o'zining liberal ratsionalizm agnostitsizmidan voz kechgani va dinga ko'proq xayrixoh bo'lishi bilan uning nasroniylik va boshqa asosiy dinlarning paydo bo'lishiga qarashi o'zgardi. Ammo u sivilizatsiyalararo muloqotlar orqali uzatiladigan g'oyalar sivilizatsiyalar ichida katta ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligiga ishonchi komil edi. Xantington singari, Toynbi sivilizatsiyalararo muloqot g'oyalarni va e'tiqodlarining butun to'plamiga emas, balki faqat bitta texnologiya yoki g'oyani uzatishga olib kelishi mumkinligini ta'kidladi. U zamonaviy texnologiyalar Rossiya, Turkiya va Uzoq Sharqqa qanday joriy qilinganligi, ammo G'arb diniy g'oyalari rad etilganligi haqida Xantington singari batafsil to'xtalib o'tgan. [2.67] Toynbi bu jarayonni fizikadan olingan metafora orqali tushunishni taklif qildi. "Radioaktiv sivilizatsiyaning madaniy nuri begona ijtimoiy jismga urilganda, ikkinchisining qarshiligi madaniy nurini uning tarkibiy qismlariga ajratadi", deya ta'rif beradi o'zining 1953-yilda chop etilgan "Dunyo va G'arb" nomli asarida.

Zamonaviy harbiy texnika G'arb imperiyasi ekspansiyasi davrida g'arb bo'l- maganlarga yoyilgan yagona narsa emas edi. U, ayniqsa, siyosiy g'oyalar, xususan, millatchilik va milliy davlat kontseptsiyasi, "ekzotik institut" konsepsiyasini ham ta'kidlab, ularning g'arb bo'lmagan

sivilizatsiyalar nigohida G'arb sivilizatsiyasi siyosiy kuchi siyosiy institutlarga aql bovar qilmas darajada shuhrat olib kelganligi uchun G'arbdan atayin import qilinganligi ta'kidlangan.

“Sivilizatsiyalar to'qnashuvi” asarining xulosa qismi, A.Toynbining “mangulik sarobi” nomli muhokamasi bilan boshlanadi. Unga ko'ra, aldanayotgan va chalg'itilayotgan sivilizatsiyalar ziyonda va oxir oqibat tanazzulga yuz tutishga mahkum. Shuningdek, Xantington o'zining “Sivilizatsiyalar to'qnashuvi” va “Biz kimmiz?” nomli asarlarida G'arb sivilizatsiyasining qaytadan o'z qudratini tiklashiga asosiy g'ov sifatida ko'pmadaniyatlilik va immigratsiyani keltiradi. Ushbu ikki omilni Xantington “g'arbg'a oid bo'lmagan madaniy va diniy e'tiqod va urf-odatlarining tarqalishiga, iqtisodiy noqulaylik va ma'naviy tanazzulga yordam beradi.” [7.51] , deya ta'rif bergan. Uning ta'kidlashicha, Qo'shma Shtatlar G'arbning “asosiy davlati” ning zarur rolini o'ynashini ta'minlash uchun o'tmishdagi ijtimoiy va siyosiy muvaffaqiyatlarga erishgan Anglo-Sakson protestant e'tiqodlari va amaliyotlarini himoya qilishi kerak.

S. Xantington qarashlariga ko'ra, G'arb boshqa sivilizatsiyalarga nisbatan uchta asosiy jihati bilan ajralib turgan.

1. G'arbning harbiy ustunlikni saqlab qolish qobiliyati. Bu dunyoning g'arbiy bo'lmagan qismlariga yadroviy, biologik va kimyoviy qurollarni tarqatmaslik orqali erishildi.[4.60] G'arbning davom etayotgan gegemonligi uchun uning harbiy ustunligini saqlab qolish juda muhim edi.

2. G'arb siyosiy qadriyatlarini, jumladan, inson huquqlari va demokratiyani targ'ib qilish. Ko'pgina G'arb hukumatlari, shu jumladan AQSh hukumati buni nisbatan hamkorlik va mojarolarsiz dunyoga erishish uchun muhim deb hisobladi.

3. G'arbdan bo'lmagan immigrantlar va qochqinlarning G'arb jamiyatlariga kirishini cheklash. Xantingtonning fikriga ko'ra, G'arb sivilizatsiyasining “zaiflashuvi” va tubanlashishi dunyoning g'arbiy bo'lmagan qismlaridan ommaviy migratsiya ortidan G'arb tsivilizatsiyasining o'lim qo'ng'irog'ini yangradi.[8.16]

Biroq, “g'arbiy bo'lmagan” nuqtai nazardan, G'arb tomonidan da'vo qilingan sivilizatsiya o'ziga xosligining ushbu uchta tarkibiy qismi G'arbning global hukmronlikni davom ettirish va madaniy gegemonlikni saqlab qolish uchun uzoq davom etgan urinishlarini ham ko'rsatuvchi, ham qo'llab-quvvatlovchi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. 1980-yillarga g'arb mustamlakachiligi barham topgach, ushbu masala BMTning 1993-yilda inson huquqlari bo'yicha Vena konferensiyasida kun tartibiga ko'tarildi. Konferensiyada G'arbdan tashqari, asosan musulmon va Sin sivilizatsiyalaridan bo'lgan bir qator davlatlar G'arbning individualistik inson huquqlari va “G'arb uslubidagi” liberal demokratiyani targ'ib qilayotganligini tanqid qilib, ularning tarixiy, madaniy va ijtimoiy-siyosiy xususiyatlariga mos kelmasligini da'vo qilishdi. [9.27] Bu masala qo'shimcha murakkablik va siyosiy qarama-qarshiliklarga olib keldi, chunki bu vaqtda Markaziy va Sharqiy Yevropaning post-kommunistik mamlakatlari, ba'zilar pravoslav nasroniy xalqlari, shu jumladan Rossiya, shuningdek, Lotin Amerikasi va ko'plab Afrika davlatlarida g'arblashuvning kengroq va chuqurroq jarayonini aks ettiruvchi G'arb uslubidagi demokratik siyosiy tizimlar rivojlanayotgandek tuyuldi. 1990-yillarning oxiriga kelib, g'arbiylashish tendensiyasi pasayib ketdi, buni demokratiyaning uchinchi to'lqini tugashi va ko'p hollarda inson huquqlarining kuchayishi emas, balki kamayishi misol qilib keltirdi. Ba'zilar uchun bu Xantingtonning haq ekanligidan dalolat edi.” demokratiya

va individualistik inson huquqlarining G'arb qadriyatlarini yaxshi sayohat qilmaydi va boshqa sivilizatsiyalar ularni bajonidil qabul qilmaydi".

Xantingtonning ta'kidlashicha, "Sovuq urush"dan keyin "sivilizatsiyalararo" to'qnashuvlarda, avtonom, madaniy jihatdan aniqlangan, dixotomiyaviy qadriyatlar bilan tavsiflangan davlatlar bloklari ishtirok etadi. Endi, o'ttiz yil o'tib, Xantingtonning bunday sivilizatsiyalararo to'qnashuvlar haqidagi bashorati nima bo'ldi? Xantingtonning fikriga ko'ra, sivilizatsiya bloklarining asosiy davlatlari endi barqaror, qadriyatlarga asoslangan, ziddiyatli davrda bo'ladi. Xantingtonning da'vosi nafaqat Sovuq urushdan keyin G'arb davlatlari musulmon dunyosi davlatlari bilan to'qnash kelishlari, balki "Sin" sivilizatsiyasining asosiy mamlakati bo'lgan Xitoy bilan ham o'zaro qarama-qarshilik qilishlari edi. "Dushmanimning dushmani me-ning do'stim" degan faraz ustida ishlagan Xantington, musulmon davlatlari va Xitoy G'arb bilan to'qnash kelish va raqobat qilish uchun mantiqan hamkorlik qiladi, deb ta'kidlaydi. Raqobat va to'qnashuvlar har bir blokning turli qadriyatlar tizimi tomonidan qo'llab quvvatlanar edi, ya'ni G'arb demokratiya va inson huquqlari, liberalizm va individualizmni birlashtirdi, Xitoy va musulmon mamlakatlari esa bunday emas edi. [4.96]

1996 yilgi kitobining "Sivilizatsiyalarning global siyosati" bobida Xantington musulmon dunyosi, Xitoy va G'arb ishtirokidagi uch tomonlama rivojlanayotgan sivilizatsiya mojarosiga e'tibor qaratdi. Endi, bir necha o'n yillar o'tgach, bu sivilizatsiyalararo to'qnashuv qayerdan kelib chiqdi? Men bu so'zlarni yozar ekanman, 2019-yil o'rtalarida AQSh Xitoy bilan savdo urushini chuqurlashtirmoqda. Biroq, bu, Xantington uchun qadriyatlar va e'tiqodlar to'qnashuvidan kelib chiqqan sivilizatsiyalararo ziddiyat emas. Buning o'rniga, AQSh va Xitoy o'rtasidagi chuqurlashib borayotgan savdo urushi Amerika hukumati Xitoy tovarlarini AQShga qimmatroq qilish va AQShning Xitoyga eksportini Xitoyning tegishli tariflarni pasaytirishi orqali kamaytirilishini istaydigan katta savdo nomutanosibligiga qaratilgan. Ikkala tomon ham bu kontekstda bir xil sivilizatsiya doirasiga amal qiladi: Jahon Savdo Tashkiloti homiyligida kapitalistik yo'nalishdagi xalqaro savdo. Muxtasar qilib aytganda, AQShning Xitoy bilan savdo urushining sabablarini aniqlashga intilayotganda sivilizatsiyaviy do'stlik yoki adovatga murojaat qilish shart emas. Bu Xantingtonning "sivilizatsiyalar to'qnashuvi" doirasida ifodalangan da'volariga to'g'ridan-to'g'ri ziddir.

G'arb va musulmon dunyosi o'rtasidagi munosabatlarga to'xtalar ekan, Xantington har bir tomonning turli qadriyatlarga sodiqligidan ruhlanib, mojaro kelib chiqishini da'vo qildi. G'arbning asosiy qadriyatlarini individualistik inson huquqlari va liberal demokratiyaga asoslanganligi aytilgan bo'lsa-da, Xantingtonga ko'ra, musulmon dunyosi boshqacha, ular (liberal) demokratiya va (individualistik) inson huquqlariga befarq yoki ularga dushman. Xantington ta'kidlashicha, "musulmon olamida G'arb sivilizatsiyasida vakillik demokratiyasini vujudga keltirgan asosiy siyosiy qadriyatlar yo'q: sekulyarizm-diniy va dunyoviy hokimiyatning bo'linishi, qonun ustuvorligi va ijtimoiy plyuralizm, vakillik boshqaruvining parlament institutlari, davlat hokimiyati va fuqarolar o'rtasidagi ko'priklar vazifasini bajaruvchi shaxs huquqlari va fuqarolik erkinliklarini himoya qilish"[10.45]. "Islom" diniy e'tiqod bo'lib, dunyo bo'ylab 1,8 milliard odam, ya'ni dunyo aholisining taxminan to'rttdan bir qismi e'tiqod qiladi. (Pew Tadqiqot Markazi 2017). Xantington Eron, Misr va Pokiston kabi musulmonlar yashaydigan muhim davlatlarga e'tibor qaratdi. Uning fikricha, hech kim islomning "asosiy mamlakati" sifatida tan olinmagan bo'lsa-da, ular birgalikda G'arbn tavsiflovchi qadriyatlardan tubdan farq qiladigan qadriyatlarga sodiqlikni ifodalaydi.

Xantingtonning ikkinchi da'vosi shundan iboratki, "G'arb madaniyati, xususan, Amerika madaniyati individualizmga urg'u beradi. Boshqa madaniyatlar jamiyat, oila va ijtimoiy omillarga urg'u beradi, biz esa shaxslarning huquqlari haqida gapiramiz." Natijada, uning ta'kidlashicha, G'arbning o'z qadriyatlarini dunyoning qolgan qismiga eksport qilishga urinishi befoйда edi, chunki sivilizatsiyaviy nomuvofiqliklar G'arbning murojaati nafaqat quloqqa chalinishini, balki neoimperialistik imo-ishora sifatida ham ko'rinishini anglatar edi.

Xantingtonning, ya'ni "G'arb madaniyati, xususan, Amerika madaniyati individualizmga urg'u beradi", "boshqa madaniyatlar esa jamiyat, oila va ijtimoiy omillarga urg'u beradi" degan fikri qay darajada o'rinli? U bu da'voni 2006-yilda AQSh tomonidan 2003-yilda Iroqning o'sha paytdagi rahbari Saddam Husayn hokimiyatdan ag'darilganidan so'ng va shunga mos ravishda demokratiyani joriy etish va mustahkamlashga urinishda bildirgan. Xantington G'arb va musulmonlar ko'p bo'lgan Iroq o'rtasidagi sivilizatsiyaviy nomuvofiqlik tufayli bu imkonsiz vazifa deb hisoblardi. Ammo yaqinda bosib olingan va kuch bilan hukmronlik qilgan, yuz minglab mahalliy aholining o'limiga olib kelgan mamlakatga o'zining afzal ko'rgan siyosiy tizimi va inson huquqlari ustuvorligini ta'minlashga intilish har qanday tashqi ishtirokchi uchun qanchalik qiyin bo'lar edi? Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, ko'pchilik iroqliklar AQSh ning o'z mamlakatlariga bostirib kirishiga shubhasiz qarshi edilar — ammo bu ularning islom dinidan ilhomlangan demokratiya va inson huquqlaridan nafratlangan go'yoki turli "sivilizatsiya" qadriyatlari bilan bog'liq emas edi.

Bu, ehtimol, chet el bosqinidan norozilik va yuz minglab vatandoshlar va ayollarning o'limi bilan bog'liq edi. Ushbu talqinning dalillarini 2014-yilda Toronto va Tubingen universitetlari tadqiqotchilari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda topish mumkin. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, "asosan musulmon mamlakatlarda yashovchi odamlar G'arbda yashovchi odamlarga qaraganda o'rtacha darajada kamroq bag'rikeng bo'lsa-da bu farqning muhim bir qismi musulmonlar ko'p bo'lgan mamlakatlar iqtisodiy jihatdan G'arb mamlakatlariga qaraganda kam rivojlangan va iqtisodiy jihatdan tengsizroq bo'lishidir." [8.32] Xulosa qilib aytganda, Toronto va Tubingen universitetlari tadqiqoti natijalari shuni ko'rsatadiki, "asosan musulmonlar yashaydigan mamlakatlarda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va siyosiy rejimlarning tabiati nisbatan yuqori darajadagi ijtimoiy murosasizlikni qo'llab-quvvatlaydi. Bu omillarni inobatga olgan holda, islom hali ham musulmonlar yashaydigan mamlakatlardagi murosasizlikka sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda, biroq buning asosiy sababi davlat va dinning bir-biriga chambarchas bog'liqligidir".

Xantingtonning uchinchi da'vosi shundan iboratki, sivilizatsiyalar avtonom va ichki jihatdan bir xil qadriyatlarga ega. Shunga qaramay, musulmon va G'arb dunyosi u yerda yashovchilarning turli xil qadriyatlari va e'tiqodlari tufayli ijtimoiy va siyosiy jihatdan bo'lingan. Misol uchun, islomga nisbatan sunniylar va shialar o'rtasida uzoq vaqtdan beri chuqur diniy va qadriyatlarga asoslangan tafovutlar mavjud edi. Bugungi kunda "musulmon dunyosi", xususan, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikaning yigirma ikkita arab davlati mazhablarga bo'lingan holda tobora ko'proq bo'linib bormoqda. Sunniy-shia bo'linishi siyosiy jihatdan bir qancha mintaqa mamlakatlarida, jumladan Bahrayn, Iroq, Livan, Suriya, shuningdek, Afg'oniston va Pokistonda musulmonlar o'rtasidagi raqobat va mojarolarda namoyon bo'ladi. Mojaro ko'plab musulmon hukumatlari va aholisi uchun muhim siyosiy, ijtimoiy va xavfsizlik masalasidir. "Islomiy davlat" va boshqa shia sunniy ekstremistik guruhlar shialarni nishonga oladi, Hizbulloh kabi shia guruhleri va turli "Eron maxsus milliy harbiylashtirilgan va razvedka

xizmatlarining davlat agentlari” o‘zlarining adovatlarini sunniylarga qaratadilar (Linch, 2008). Bundan tashqari, Turkiya ikki musulmon guruhiga: so‘fiylar va alaviylarga nisbatan qat’iy qoralovchi siyosat yuritadi, ular mamlakat aholisining taxminan 15-25 foizini tashkil qiladi (Bali 2018: 244). Xulosa qilib aytganda, Xantingtonning taxminidan farqli o‘laroq, islom sivilizatsiya jihatidan birlashgan emas va ko‘plab musulmon davlatlari, ayniqsa Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mintaqasi, musulmonlar ichidagi ishqalanish, raqobat va mojarolarning markazidir.

Xulosa. G‘arb qadriyatlarining barchaga barobar va hamma joyda mavjudligi masalasi shubhalidir. Masalan, AQSh, shuningdek, Avstriya, Chexiya, Vengriya, Italiya, Polsha, Slovakiya, Sloveniya, Shveytsariya va Birlashgan Qirollik kabi Yevropa-ning bir qancha davlatlari G‘arb sivilizatsiyasining taxminiy asosiy qiymati bo‘l-mish individual inson huquqlariga yuqori darajada e‘tiborga aniq amal qilmaydi. Bu, so‘nggi yillarda Yevropaga kirishga harakat qilgan o‘n minglab qochqinlar va boshqalarning ancha katta toifasi kabi uysiz ko‘chada uxlayotganlarning huquqlari haqida gap ketganda misol bo‘la oladi (Karpazli 2017). Bundan xulosa qilish mumkinki, G‘arb sivilizatsiyasi qadriyatlari faqat g‘arbliklar bilan bog‘liq bo‘lib, iqtisodiy nochor qatlamlarga yoki turli tsivilizatsiya kelib chiqishiga taalluqli emas.

Xantingtonning G‘arb demokratiyaga asosiy e‘tiqod asosida qurilgan degan da‘vosi haqida nima deyish mumkin? G‘arbning demokratiyani eksport qilishga urinishlarining gullagan davri 1990-yillar va 2000-yillarning boshlari edi. O‘shandan beri ko‘plab G‘arb hukumatlari, birinchi navbatda, milliy xavfsizlikni mustahkamlashga intilish bilan shug‘ullanganga o‘xshaydi va natijada ko‘pchilik ko‘plab nodemokratik rejimlarni qo‘llab-quvvatlashga tayyor yoki ularga befarq bo‘lib tuyuladi, masalan, Misrdagi hozirgi harbiy asosdagi avtokratiya yoki Filippin va Saudiya Arabistonidagi inson huquqlarini inkor etuvchi hukumatlarning hech biri G‘arb uslubidagi inson huquqlari yoki demokratiyaga sodiqlik bilan tavsiflanmaydi.

Адабиётлар / Литература / References:

1. Ian Hall. Clashing Civilizations: Toybeean Response to Huntington. 2018.
2. Toynbee J Arnold. The World and The West. New York: Oxford University Press. 1953
3. Davide Orsi. The ‘Clash of Civilizations’ 25 Years On // A Multidisciplinary Appraisal. E-International Relations Publishing: Bristol, England. 2018.
4. Huntington, Samuel P., The Clash of Civilizations and the Remarking World Order. Simon & Schuster UK Ltd: London, 1996.
5. Huntington, Samuel P. The Clash of Civilizations. Foreign Affairs,1993.
6. Arnold J. Toynbee. A Study of History. Oxford University Press: London, New York, Toronto. 1954
7. Samuel P. Huntington. Who Are We? The Challenges to America’s National Identity. Simon&Schuster: New York, London, Toronto, Sydney.2004.
8. Haynes Jeffrey.From Huntington to Trump: Thirty Years of the Clash of Civilizations.Lexinton Books, 2019.
9. Donald J. Puchala. Katie Verlin Laatikainen. Rogar A Coate. Unated Nations Politics: International Organization in a Divided World. PEARSON, Prentice Hall: New Jersey, 2007
10. R. Inglehart. P. Norris. Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World. 2003.

11. Islombek Rakhmonberdiev. Clash or Cooperation of Civilizations? Current Assessments by Western Experts of the Concept of S. Huntington. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY VOLUME: 04 ISSUE: 08 | AUG 2023 (ISSN: 2660-6836)
12. Islombek Rakhmonberdiev. ISLAM AND ITS INFLUENCE ON WORLD POLITICS AS ASSESSED BY SAMUEL P. "HUNTINGTON". Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(9), September, 2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 1 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).